

‘Een niet gekende ruste’

400 jaar Twaalfjarig Bestand

Aart Vos

Dit jaar is het Twaalfjarig Bestand overal in het land herdacht met boeken en tentoonstellingen. Voor 's-Hertogenbosch, in 1609 de noordelijkst gelegen Spaanse stad, was het jaar een belangrijk moment in zijn geschiedenis. Er is in de jaren voor 1609 naar een bestendige vrede toegewerkt, het werd een Bestand. Een generatie Bosschenaren kende slechts een stad in oorlogstijd. Nu konden de dertigers ‘een niet gekende ruste’ ervaren.

De oorlog tussen de opstandige Noordelijke gewesten en de Spaanse koning verkeerde begin zeventiende eeuw in een impasse. In 1601 en 1603 lag Prins Maurits van Oranje nog voor de poorten van 's-Hertogenbosch, maar hij was niet bij machte de stad in te nemen. In Zeeuws-Vlaanderen boekte Maurits weliswaar successen, doch ontmoette hij in de opperbevelhebber van de Zuidelijke Nederlanden, Ambrogio Spinola, een geduchte tegenstander. Op zee toonde de jonge Republiek zich machtig, maar op het vaste land werd geen vooruitgang meer geboekt. Aan de andere kant zag Brussel voorlopig geen heil meer in verdere oorlogvoering. Het elan was verdwenen om de opstandige gewesten onder de vlag van de Aartshertogen en Spanje terug te brengen. Bovendien leden de koningsgezinden onder een chronisch geldgebrek.

Bezet gebied

Begin zeventiende eeuw controleerde de Republiek van de zeven samenwerkende ‘staatjes’ het noordwesten van het hertogdom Brabant met de steden Breda en Bergen op Zoom. De Spaanse koning kon zijn gezag nog doen gelden in het zuiden van het

Situatie van de Nederlanden in 1609.

(In: S. Groenveld e.a., ‘De Tachtigjarige Oorlog’, Zutphen 2008)

hertogdom en in 's-Hertogenbosch en de Meierij. De uitgangspunten voor echte vredesonderhandelingen waren niet gunstig. Door de beurskrach in

Genua in 1606 raakte de steenrijke veldheer Spino-la veel geld kwijt dat broodnodig was om met succes oorlog te voeren. Soldaten konden niet meer betaald worden. De kas was leeg.

In de Republiek was ondanks de oorlog sprake van een verbazingwekkende groei van de welvaart. (Het is goed te bedenken dat de later zo genoemde en geroemde Gouden Eeuw voornamelijk het Westen van de geünieerde provincies betrof en niet was weggelegd voor het 'kopergeld', de brede laag van de bevolking.) In het Noorden en Westen, met name in Zeeland, gingen nog wel stemmen op om de oorlog voort te zetten, maar de gematigden waren in de meerderheid. Het onderhoud van de talloze vestingen kostte handenvol geld evenals de aankoop van wapenrusting, munitie en niet te vergeten de uitbetaling van soldij.

Ook de geünieerde provincies waren gedwongen de onderhandelingstafel op te zoeken. Maar er heerste verdeeldheid. Onderhandelen over vrede? De vredesonderhandelingen in Keulen in 1579 hadden verdeeldheid gezaaid in de Nederlanden en zelfs de afval van 's-Hertogenbosch veroorzaakt! Kon de koning van Spanje wel vertrouwd worden? Die zou nooit toegeven aan de wens de opstandige gewesten als soevereine staat te erkennen. En wat als de Blok-kade van Antwerpen moest worden opgegeven? Welke gevolgen zou dat hebben voor bijvoorbeeld Amsterdam, de handel, de welvaart?

Talloze immigranten in het Noorden, en daaronder vele Bosschenaren, waren vluchtelingen die omdat zij de 'nye religie' aanhingen, gedwongen waren geweest hun woonplaatsen te verlaten. Onder hen bevonden zich veel orthodoxe calvinisten uit Vlaanderen en Brabant die weinig heil verwachtten van onderhandelingen met hun vervolgers. Die vluchtelingen trouwens, waren naast de afsluiting van de Schelde, mede de oorzaak van de ernstige stagnatie van de economie in Vlaanderen en Brabant.

Bestand

Vanaf 1606 werden besprekingen over vrede gevoerd, maar in augustus 1608 besloten de Staten Generaal in Den Haag het vredesoverleg af te breken. Reden daarvoor was de volstreekte weigering van de Spaanse koning Filips III de Republiek als soevereine staat te erkennen indien niet in alle gewesten de vrijheid van het belijden van de katholieke godsdienst gegarandeerd werd. Met dat laatste weigerden de Zeven Provinciën in te stemmen. De gezant van Frankrijk, Jeannin, die de onderhandelingen leidde, kon deze weer op gang brengen. Vrede lag niet binnen bereik, maar een langdurige gevechtspauze was in zicht. Voor 's-Hertogenbosch

was bisschop Masius bij de onderhandelingen in Antwerpen aanwezig om 'sekere poincten deser stadt concernerende', zoals vermindering van garnizoen, te bepleiten. De overlast van de bezetting en het niet betalen van de soldaten drukten zwaar op de schouders van de Bosschenaren. De eerwaarde heeft zijn stem laten horen en daarvoor ontving hij van de stad ruim 123 gulden voor 225 liter wijn. Later ontving hij nog eens 177 gulden voor 300 liter wijn. De wijn zal zijn bestemming wel gevonden hebben onder de onderhandelaars en de 'welingelichte kringen' rond de diplomaten.¹

Het bestand dat op 9 april 1609 in Antwerpen werd gesloten betekende een (langdurige) opschorting van de oorlog. Voor de duur dat de wapens rustten – de pauze die het Twaalfjarig Bestand genoemd zou worden – erkende Spanje de zelfstandigheid van de Zeven Provinciën en de bezetting van de Baronie van Breda en het Markiezaat van Bergen op Zoom. Het werd voor katholieken in deze delen van Brabant (met uitzondering van de steden) oogluikend toegestaan vrijelijk hun godsdienst te belijden.² Daarnaast kwamen de onderhandelaars overeen vrij handelsverkeer tussen Noord en Zuid toe te laten. Spanje moest blijven gedogen dat het Noorden op Indië bleef varen. De West-Indische Compagnie mocht echter niet worden opgericht. De Republiek lukte het niet gewetensvrijheid voor aanhangers van andere religies dan de rooms-katholieke in de zuidelijke gewesten te bewerkstelligen. Intussen was de Republiek wel door andere mogendheden erkend en had zich tussen de Europese mogendheden gevestigd. De erkenning door de Europese vorsten en staten is van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de Republiek. In de jaren na het Bestand werd het ene verdrag na het andere gesloten, met Venetië, met Marokko, met de Hanze-steden, met Zweden.

Voorlopige gevolgen

Het Bestand zorgde voor een geheel nieuwe situatie. Er was geen oorlog meer! In de Vredestijd die volgde ontwikkelden zich dan ook problemen die tot die tijd onderhuids zaten. Zo zou de Republiek aan de rand van de afgrond balanceren door de godsdiensttwisten (tussen de rekkelijken en preciezen) en het conflict tussen prins Maurits en raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt. De staatsman moest dit in 1619 met de dood bekopen.

Ook in Den Bosch bespeuren we al snel dat de 'vrijheid' werd uitgebuit. Brussel had het gerucht vernomen dat tal van Bosschenaren naar gereformeerde kerkdiensten hunkerden. In 1609 zouden wel acht-

honderd gereformeerde Bossche burgers zich naar Holland (Engelen of Vlijmen) of Gelderland (Hedel) begeven hebben om naar preken te luisteren en het heilig avondmaal te vieren! Bisschop Masius trachtte de gemoederen te kalmeren, maar Brussel voorzag al een opstand en aansluiting bij het noorden. Binnen de Bossche muren bevond zich het paard van Troje.³ Het antwoord van Brussel was een versterking van het garnizoen met zes compagnieën.⁴ Na veel geklaag over de inkwartiering was het gezag genegen de soldaten buiten de stad te legeren, in nieuw aan te leggen 'redoutten oft retranschementen' op het Hinthamereinde.⁵ Een *Geuzenbril*?

Voor het Spaanse 's-Hertogenbosch was er ook goed nieuws. Er kwam geld beschikbaar om aan de noodzakelijke modernisering van de vesting te werken. De Staten van Brabant en stad en Meierij maakten eindelijk geld vrij om verdedigingswerken aan te

Op 1 februari 1608 verwelkomt 'son excels.' Maurits de eveneens blootshoofdse Spinola ('Spingnola') te Rijswijk bij de Hoornbrug. Beiden vertrekken in de karos van Maurits en rijden naar Den Haag voor verdere vredesonderhandelingen. (Willem Luytzn. van Kittensteyn, *Atlas van Stolk*, Rotterdam)

leggen die uit zouden groeien tot een krans van militaire werken rond 's-Hertogenbosch.⁶ In 1618 kwamen Leuven, Brussel en Antwerpen met 25.000 gulden over de brug.⁷

Zou het 's-Hertogenbosch economisch voor de wind gaan? In 1605 werd de stad als 'armoedig' gekwalificeerd. Halverwege het Bestand gingen kinderen uit Den Bosch in de omliggende dorpen uit bedelen en Bosschenaren trokken er op uit om in de dorpen te eten. Kortom, in de stad was

schraalhans keukenmeester. Voorlopig lag er nog een dam in de Dieze bij Crèvecoeur die de stad ‘(on)vuytspreeckelycke schade’ toebracht. Het duerde jaren voordat er weer sprake was van een vrije doortocht van en naar de Maas, ondanks de belofte van vrij handelsverkeer tussen Noord en Zuid.⁸ Geloof, welvaart, welzijn en versterking van de defensie zouden de onderwerpen zijn waarop ook tijdens het Bestand de aandacht bleef gericht. Tijdens het Bestand was er zo beschouwd sprake van een bedrieglijke vrede. Maar eerst moest de Vrede, die op dat moment veelbelovend was, worden gevierd.

Vreugdebedrijven

De afkondiging van het Bestand op 7 mei 1609 ging in 's-Hertogenbosch met trompetgeschal en tromgeroffel gepaard, nadat een zekere Baltus Peters vanuit Antwerpen het goede bericht had bezorgd. Op de wallen en de schansen werden kanonschoten gelost. Groen laken bedekte de gevel van het stadhuis en ‘den gansche dag door, werden alle de klokken met verpoozingen geluid’. De manschappen van de vier stedelijke schutterijen kregen volop bier te drinken en ‘s avonds stonden de pektonnen op verschillende punten in de stad te branden. De dag daarop volgde een plechtige Omgang en klonk in de Sint-Jan een feestelijk Te Deum. De traditionele Bossche kermis kreeg een extra feestelijk accent. Het stadsbestuur nodigde in juli magistraten en burgemeesters van de omliggende steden uit om de kermis mee te vieren. Met de gerefor-

meerde stadsbestuurders van Bommel en Heusden werd gegeten en gedronken ‘om goede nabuerschap voortaan met dese stad te houden’.

‘Door het sluiten van het Bestand, genoten de Stad, en Meyerye van 's-Hertogenbosch eene ruste, die veele Inwoners niet gekend, of geheugd hadden.’ De Bosschenaren waren, zo vervolgt de historischrijver Van Heurn, ‘zederd het jaar 1579 als opgesloten geweest’.

Algemene literatuur

- * A.Th. van Deursen, *De last van veel geluk: de geschiedenis van Nederland 1555-1702* (Amsterdam 2004)
- * S. Groenveld e.a., *De Tachtigjarige oorlog: opstand en consolidatie in de Nederlanden ca. 1560-1650* (Zutphen 2008)

Noten

- 1 Stadsrekeningen 's-Hertogenbosch 1608-1609.
- 2 M.P. Christ, *De Brabantsche Saecke: het vergeefse streven naar een gewestelijke status voor Staats-Brabant 1585-1675* (Tilburg 1984) p. 103.
- 3 GAHT, OSA inv.nr. 175, oktober 1609; Van Heurn noemt zelfs een getal van 2.000 hervormden (*Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch* II (Utrecht 1774) p. 319-320).
- 4 OSA inv. nr. 175, 20 november 1609.
- 5 OSA inv. nr. 175, 2 december 1609.
- 6 Wim Klinkert, ‘De Lunetten van Vught’, in: *Vughtse Historische Reeks* 2001 en Aart Vos, ‘Fort Isabella, ‘een dorp’ tussen Den Bosch en Vught’, in: *Vughtse Historische Reeks* 2009, p. 61-85.
- 7 Van Heurn II a.w., p. 335-336.
- 8 P.Th.J. Kuyper, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant, ca. 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000) 570-571.

Bossche Noot

Brabant Bokaal

Jac. Biemans, werkzaam in het Bossche Stadsarchief, zet zich niet alleen in voor de geschiedenis van 's-Hertogenbosch, in zijn vrije tijd werkt hij al jaren voor het behoud van erfgoed dat zich in Zuidoost Brabant bevindt. Om precies te zijn in Cranendonck, Maarheeze en Budel. Hij schrijft er over, graaft er in en praat er van. Zijn enthousiasme en vrijwillige inzet is vorige

maand beloond met de Brabant Bokaal, een prijs die hem is toegekend door het Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant. Het Stads-archief is zeer vereerd met deze prachtige onderscheiding voor een collega. Ook op deze plaats feliciteren wij hem van harte.